

De omgang met het verleden door politici

De erfenis van het Srebrenicadrama tijdens Tweede Kamerdebatten onder Balkenende en Rutte

Bachelorscriptie Geschiedenis

Radboud Universiteit Nijmegen

Begeleider: dr. Carla Hoetink

Augustus 2017

Tweede gelegenheid

David Schuurman

s4511891

d.schuurman@student.ru.nl

‘We cannot walk away from our history, and today’s politics are of course related to events that happened in the past. We should refrain, however, from abusing history for political gain.’¹

- Martin Schulz

Radboud Universiteit Nijmegen

¹ Martin Schulz, ‘Preface: never again’, in: Hannes Swoboda en Jan Marinus Wiersma (red.), *Politics of the past: the use and abuse of history* (Lier, 2009), 7-8, alhier 7.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
1.1 Relevantie en aanloop tot de val van het kabinet Kok II.....	3
1.2 Het Srebrenicadrama in de wetenschap.....	4
1.3 De onderzoeksvraag, methode en opzet	10
2. De schuld- en verantwoordelijkheidskwestie.....	13
2.1 De beginsituatie: het afscheid van Kok II	13
2.2 De parlementaire enquête	15
2.3 Schuld en verantwoordelijkheid vanaf de parlementaire enquête tot en met Rutte II....	19
3. <i>Lessons learned</i>	25
3.1 Historische parallellen met de Srebrenicakwestie	25
3.2 De geleerde lessen voor internationale vredesmissies.....	27
4. Conclusie.....	30
5. Lijst met afkortingen	32
6. Lijst van geraadpleegd materiaal.....	33
7. Bijlagen	37

Aantal woorden: 9327

Afbeelding omslag: vertrekkend minister-president Wim Kok legt een krans bij de gedenkplaats voor de slachtoffers van Srebrenica in Potocari, Bosnië-Herzegovina op 13 juni 2002. (foto: Robin Utrecht)

1. Inleiding

1.1 Relevantie en aanloop tot de val van het kabinet Kok II

Op 11 juli 1995 gaven zeshonderd Nederlandse UNPROFOR-militairen zich na dagen van gevechtshandelingen rondom Srebrenica over aan de Servische generaal Ratko Mládić.² Binnen enkele dagen werden de Bosnische mannen en vrouwen met assistentie van het Dutchbat III-bataljon van elkaar gescheiden.³ Mládić had de Nederlanders toegezegd dat de mannen geëvacueerd zouden worden of op eigen kracht mochten vertrekken. Dutchbat werd kort daarna teruggetrokken en feestelijk onthaald in Zagreb waarop de Nederlandse regering aanvankelijk met opluchting reageerde. Echter sloeg deze verademing snel om in een kabinetscrisis. Na enkele dagen hoorde het kabinet van de deportatie en dood van minstens zeventuizend Bosnische jongens en mannen die door het Dutchbat-bataljon beschermd hadden moeten worden. De gebeurtenissen staan bij vele Nederlanders nog in het geheugen gegrift en worden door sommigen zelfs ‘ons eigen Vietnam’ genoemd.⁴

Het drama van Srebrenica is een zwarte bladzijde geworden in de Nederlandse geschiedenis die tot afgrijzen van de Tweede Kamer telkens weer wordt opengeslagen. Een voorbeeld hiervan is de uitspraak van de Turkse president Recep Tayyip Erdoğan op 14 maart 2017 tijdens een diplomatieke rel. Hij zei dat hij Nederland nog goed kende van de massamoorden in Srebrenica en stelde dat Nederland de achtduizend Bosnische mannen had afgemaakt.⁵ Erdoğan maakt gebruik van de gevoeligheid die het onderwerp Srebrenica kent in de Nederlandse politiek. Echter, dit is niet de eerste keer dat Srebrenica jaren na dato naar voren komt in politieke onenigheden. Ook tijdens de oorlog in Irak werd Srebrenica weer een ‘hot item’, blijkend uit de uitzending van *Andere Tijden* op 13 januari 2010. De situatie van het kabinet Balkenende IV werd in dit programma vergeleken met dat van kabinet Kok II.⁶ Telkens wordt de Tweede Kamer weer herinnerd aan de pijnlijke gebeurtenissen rondom Srebrenica in 1995.

² UNPROFOR had tot doel om tijdens de Bosnische Oorlog (1992 - 1995) in voormalig Joegoslavië verdere escalaties te voorkomen en ‘veilige’ gebieden te bewaken.

³ Hans Blom en Peter Romijn, *Srebrenica: een ‘veilig’ gebied: reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* (Amsterdam, 2002), 2635-2639.

⁴ Raymond van den Boogaard, *Zilverstad. De Haagse verduistering van het drama-Srebrenica* (Rotterdam, 2005), 40.

⁵ RTL Nieuws, ‘Erdoğan: ‘Nederland kennen we nog van Srebrenica, ze maakten 8000 moslims af’ (versie 17 maart 2017) <<http://www.rtlnieuws.nl/buitenland/erdogan-nederland-kennen-we-nog-van-srebrenica-ze-maakten-8000-moslims-af>> [geraadpleegd op 25-3-2017].

⁶ *Andere Tijden*, ‘in opdracht van de regering’ (versie 14 januari 2010) <<http://anderetijden.nl/aflevering/249/In-opdracht-van-de-regering---Deel-2>> [geraadpleegd op 26-3-2017].

In de eerste jaren na de dood van de duizenden Bosnische mannen leek een eenduidige reactie van de regering op de gebeurtenissen bij Srebrenica uitgesloten. In november 1996 kreeg het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) de opdracht om de gebeurtenissen voor, tijdens en na de val van Srebrenica te onderzoeken.⁷ Andere onderzoeken die zich tussen 1996 en 1999 bezig hielden met de gebeurtenissen rondom Srebrenica waren niet toereikend genoeg of liepen tegen de slechte informatievoorziening vanuit de Tweede Kamer aan.⁸ De resultaten van het NIOD-rapport, waarvan de publicatie inmiddels al jaren duurde, dienden volgens minister-president Wim Kok te worden afgewacht om verantwoordelijken aan te wijzen.

Na meer dan vijf jaar aan onderzoek werd op woensdag 10 april 2002 het NIOD-rapport overhandigd aan de leden van de Tweede Kamer waarna een crisisperiode zou beginnen voor het kabinet. Binnen twee dagen na de uitgave van het rapport werd het eerste debat gehouden in de Tweede Kamer. Minister Jan Pronk van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer vroeg zich af hoe hij de bijna zesduizend bladzijden in die korte tijd moest lezen; het was volgens hem een onmogelijke opgave.⁹ Kok voelde zich zeer verantwoordelijk voor de gebeurtenissen in Srebrenica en besloot in dat weekend zijn positie te overdenken.¹⁰ Op dinsdag 16 april, zes dagen na de publicatie van het rapport, diende het kabinet haar ontslag in bij de koningin. Kok gaf aan hiermee wel de medeverantwoordelijkheid, maar niet de schuld op zich te nemen.¹¹ Het kabinet had volgens minister van Defensie De Grave gehoopt dat het NIOD-rapport voor een afsluiting zou zorgen.¹² Echter, een afsluiting van het onderwerp Srebrenica zou er nooit komen.

1.2 Het Srebrenicadrama in de wetenschap

De politiekhistorische belangstelling voor de Srebrenicakwestie, die niet alleen de gebeurtenissen in 1995 maar ook de jaren daarna omvat, ontstond al snel na de dood van de duizenden moslimmannen. In het in 1996 verschenen werk *Srebrenica: reconstructie van een oorlogsmisdaad* schreven de historicus Jan Willem Honig en assistent van de oud-minister van Buitenlandse Zaken Norbert Both uitvoerig over de gebeurtenissen bij Srebrenica. Zij leggen de schuld niet alleen bij de Nederlandse blauwhelmen en politiek, maar ook bij de lakse houding

⁷ Blom en Romijn, *Srebrenica: een 'veilig' gebied*, 9.

⁸ *Handelingen Tweede Kamer (HTK) 2000-2001*, p. 795, 823.

⁹ *Andere Tijden*, 'in opdracht van de regering', 5:45-6:30.

¹⁰ *Ibidem*, 16:45-20:34.

¹¹ *HTK 2001-2002*, p. 4540.

¹² *Andere Tijden*, 'in opdracht van de regering', 21:35-23:08.

van de internationale gemeenschap.¹³ Volgens hen zouden in de toekomst dergelijke missies beter bestudeerd moeten worden voordat ze worden uitgevoerd en dient er betere communicatie te zijn tussen de leden van de Verenigde Naties. Hoewel Honig en Both nauwelijks toegang hadden tot een uitgebreid bronnenapparaat werden deze bevindingen in 1999 officieel door de VN onderkend in een rapport over de Srebrenicakwestie.¹⁴ Ook in het artikel ‘Lessons not learned: the use of force in ‘peace operations’, dat de politicoloog Mats Berdal in 2007 publiceerde, vormt Srebrenica een typisch conflict waarin de VN en de nationale regeringen teveel de nadruk hebben gelegd op de vrede en daarbij de gevechtshandelingen en politieke chaos hebben onderschat.¹⁵

Net zoals Berdal maken veel auteurs binnen dit debat gebruik van Srebrenica als een casus voor hun studie.¹⁶ De Srebrenicakwestie laat de problemen binnen onder andere de internationale wetgeving, communicatie tussen staten, VN-vredesmissies en internationale tribunalen zien. Overeenkomstig is dat alle auteurs het beleid tijdens de missie proberen te onderzoeken. Vervolgens trekt men conclusies over dit beleid en vergelijkt men deze met andere VN-vredesmissies. De lezer van deze artikelen wordt overspoeld door de *lessons learned* voor de Nederlandse regering en de internationale gemeenschap. Srebrenica is dus niet alleen een aangrijpende gebeurtenis met haar impliciete gevolgen op zichzelf; het vormt ook een toetsingskader en graadmeter voor overkoepelende studies.

Een van de meest invloedrijke wetenschappers in de discussies over de *lessons learned* is de militair historicus Christ Klep. In het uitgegeven proefschrift *Somalië, Rwanda, Srebrenica. De nasleep van drie ontspoorde missies* uit 2008 vergelijkt hij de Srebrenicamissie met twee andere ‘ontspoorde’ VN-missies waarin Canadese en Belgische militairen waren betrokken. Enkele lessen die de Nederlandse regering volgens Klep heeft geleerd zijn de eisen voor een duidelijkere communicatie in internationaal verband en meer grip op de

¹³ Jan Willem Honig en Norbert Both, *Srebrenica: reconstructie van een oorlogsmisdaad* (Utrecht, 1996), 145-170.

¹⁴ Algemene Vergadering VN, *Report of the Secretary-General pursuant to General Assembly resolution 53/35: the fall of Srebrenica* (1999), 100-107.

¹⁵ Mats Berdal, ‘Lessons not learned: the use of force in ‘peace operations’ in the 1990s’ *International peacekeeping* 7:4 (2007), 55-74, alhier 70-71.

¹⁶ Alexander Moens, ‘Lessons for peacekeepers: Srebrenica and the NIOD report’ *Canadian foreign policy journal* 10:3 (2003), 141-158; Wolfgang Biermann en Martin Vadset, *UN peacekeeping in trouble : lessons learned from the former Yugoslavia : peacekeepers' views on the limits and possibilities of the United Nations in a Civil War-like conflict* (Aldershot, 1998); Christ Klep en Donna Winslow, ‘Learning lessons the hard way — Somalia and Srebrenica compared’ *Small wars and insurgencies* 10:2 (1999), 93-137; Cedric Ryngaert, ‘Lessons learned from the Srebrenica massacre: from UN peacekeeping reform to legal responsibility’ *Netherlands international law review* 62:2 (2015), 219-227.

besluitvorming tijdens internationale missies.¹⁷ Daarnaast is er de militaire omslag gemaakt van de vredige ‘blauwe missies’ naar de robuustere ‘groene missies’ met een groter mandaat.

In het discussiedossier over het proefschrift van Klep in de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)* zijn de politicologen Peter van Kemseke, Joseph Jockel en militair historicus Thijs Zaalberg het erover eens dat er door de Nederlandse regering lessen zijn geleerd. Jockel ziet het uitblijven van evenredige catastrofale missies als bewijs dat regeringen hun VN-missies kundiger aanpakken.¹⁸ Klep denkt dat het uitblijven van dergelijke missies nauwelijks door hervormingen of aanpassingen van politici komt. De omzetting van ‘blauwe missies’ naar ‘groene missies’ is voornamelijk de reden waarom Nederland van zijn lessen lijkt te hebben geleerd. Dit is echter niet te danken aan de nationale politiek, maar aan de internationale militaire samenwerking.¹⁹

Hoewel Klep duidelijk is in zijn conclusie, is zijn bronnenmateriaal niet de juiste manier om een dergelijk oordeel te vellen.²⁰ In zijn proefschrift en het discussiedossier focust hij zich voornamelijk op de uitspraken van politici in de Nederlandse media. Ook de andere auteurs hebben geen onderzoek naar plenaire debatten in de Tweede Kamer gedaan om hun argumenten te staven. Wie wil onderzoeken waarom een drama zoals Srebrenica niet nogmaals kon ontstaan moet ook de behandeling van missies in de Tweede Kamer onderzoeken. Dit is de plek waar de missie wordt gevormd, aangevochten en verdedigd door politici en waaruit kan worden opgemaakt of de Nederlandse politiek verantwoordelijk is voor het voorkomen van een tweede desastreuse missie.

In het in 2003 verschenen artikel ‘From ‘normal incidents’ to political crises: understanding the selective politicization of policy failures’ van de politicologen Annika Brändström en Sanneke Kuipers ligt voor het eerst niet meer de nadruk op de gebeurtenis in 1995, maar op de schuld- en verantwoordelijkheid die Tweede Kamerleden droegen in de jaren die volgden. De twee auteurs gebruiken Srebrenica als casus om drie dimensies van framing door politici onder Kok te bestuderen.²¹ Volgens de auteurs framen politici hun tekortkomingen en leggen ze deze bij andere actoren neer.²² Een belangrijke conclusie is dat het Nederlandse

¹⁷ Christ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica. De nasleep van drie ontspoorde vredesmissies* (Amsterdam, 2008), 269-270.

¹⁸ Joseph Jockel, ‘Why have there been no more ‘affairs’ like Somalia, Rwanda and Srebrenica?’ *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 125:1 (2010), 39-47, alhier 46.

¹⁹ Christ Klep, ‘Replik’ *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 125:1 (2010), 65-72, alhier 70-72.

²⁰ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 357-367.

²¹ Annika Brändström en Sanneke Kuipers, ‘From ‘normal incidents’ to political crises: understanding the selective politicization of policy failures’ *Government and opposition* 38:3 (2003), 279-305, alhier 290.

²² *Ibidem*, 304-305.

kabinet, zelfs toen zij aftrad, het grootste deel van de schuld bij de VN legde om zelf niet als schuldige voor de dag te komen. Hoewel de auteurs hun analyse beperken tot de val van Kok II in 2002, is hier wel een eerste stap gezet richting dit onderzoek.

In andere onderzoeken naar de schuld- en verantwoordelijkheidsgevoelens is er, ondanks de enorme wetenschappelijke belangstelling voor dit onderwerp, weinig aandacht voor de handelingen in de politiek om met deze verantwoordelijkheid en schuld om te gaan na de val van Kok II.²³ Zo maakt de historicus en auteur van het Srebrenicarapport Bob de Graaff in het artikel 'Enclaves van leed en werkelijkheid; wiens trauma is 'Srebrenica' eigenlijk?' uit 2006 de opmerking dat er in Nederland sprake is van een 'intern-Nederlands ostracisme gevoed door morele superioriteit', maar vergeet hij daarin zijn visie op de politiek te verwoorden.²⁴ Volgens de Graaff wordt Srebrenica gebruikt om de schuld in de schoenen van anderen te schuiven. De Dutchbatters die Srebrenica in 1995 moesten verdedigen zijn volgens De Graaff niet alleen blootgesteld aan het trauma, maar kregen ook de schuld van het drama. Het zou interessant zijn geweest als de Graaff ook de politiek in zijn pleidooi had betrokken. Kregen zij ook de schuld of wilden ze deze ontlopen?

Hoewel er nog weinig wetenschappelijke belangstelling is voor de schuld- en verantwoordelijkheidsgevoelens in de politiek met betrekking tot Srebrenica, is er wel degelijk aandacht voor de omgang van politici met schuld en verantwoordelijkheid uit het verleden. Dit blijkt uit de vele studies naar onder andere de slavernij en de Holocaust. In *Politics and the Past: on repairing historical injustices* maakt de politicoloog Alan Cairns de opmerking dat gebeurtenissen uit het verleden een onderdeel van de nationale geschiedenis vormen, waarover schuld en verantwoordelijkheid opgelegd kan worden aan de huidige overheid.²⁵ In de gelijknamige bundel maken de sociologen Jeffrey Olick en Brenda Coughlin duidelijk dat politici de afgelopen halve eeuw bedachtzamer zijn omgegaan met het verleden en vaker spijt hebben betoond.²⁶ Vaak gaan excuses gepaard met de erkenning van schuld of volledige verantwoordelijkheid. Echter vermeed Kok dit en wilde hij slecht zeggen dat alleen de

²³ Dubravka Zarkov, 'Srebrenica trauma: masculinity, military and national selfimage in Dutch daily newspapers', in: Dubravka Zarkov en Cynthia Cockburn, *The Postwar moment: militaries, masculinities and international peacekeeping: Bosnia and the Netherlands*, 183-203; Dick Pels, 'Nooit meer oorlog!' <<http://dickpels.nl/wp-content/uploads/2014/05/Nooit-meer-oorlog.pdf>> [geraadpleegd op 10-6-2017]; De Graaff, 'Enclaves van leed en werkelijkheid', 42-54.

²⁴ Bob de Graaff, 'Enclaves van leed en werkelijkheid; wiens trauma is 'Srebrenica' eigenlijk?' *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 121:1 (2006), 45-46.

²⁵ Alan Cairns, 'Coming to terms with the past', in: John Torpey (red.), *Politics and the Past: on repairing historical injustices* (Lanham, 2003), 63-90, alhier 80.

²⁶ Jeffrey Olick en Brenda Coughlin, 'The politics of regret: analytical frames' in: John Torpey (red.), *Politics and the past: on repairing historical injustices* (Lanham, 2003), 37-62, alhier 56-57.

‘medeverantwoordelijkheid’ zou worden gedragen en was in het vervolg erg onduidelijk over de inhoud en het draagvlak van deze medeverantwoordelijkheid.

Klep onderkent deze onduidelijkheid rondom de verantwoordelijkheid die de regering nam bij haar aftreden. In het eerdergenoemde proefschrift probeert hij onder andere de politieke houding van kabinetsleden tijdens de zes belangrijke dagen tussen de uitgave van het NIOD-rapport en de ontslagaanvraag van de regering te doorgronden.²⁷ Kok vroeg volgens Klep geen ontslag aan vanuit verantwoordelijkheidsgevoel, maar omdat minister De Grave en Pronk dit ook al openlijk hadden overwogen. Daarnaast is in deze dagen nooit duidelijk geworden waarvoor het kabinet zich verantwoordelijk achtte. Ook in het discussiedossier over het proefschrift van Klep zijn Kemseke, Jockel en Zaalberg het eens dat de politieke verantwoordelijkheidssystemen gebrekkig functioneerden en dat het kabinet haar verantwoordelijkheid ontliep.²⁸

Samenvattend is er over de schuld- en verantwoordelijkheidskwestie over het Srebrenicadrama nog veel onduidelijkheid. Er is veel literatuur beschikbaar over schuld- en verantwoordelijkheidsneming van politici met betrekking tot het verleden, maar in het geval van Srebrenica is er opvallenderwijs nog maar weinig gepubliceerd. Door politicologen en historici als Klep is er overeenstemming dat er bij het nemen van de medeverantwoordelijkheid onduidelijkheid bleef over de inhoud en het draagvlak. Deze onduidelijkheid zou zijn invloed kunnen hebben op de opvolgende jaren onder de kabinetten Balkenende en Rutte.

Hoewel de politieke behandeling van de geleerde lessen en de schuld- en verantwoordelijkheidskwestie startpunten zouden kunnen zijn voor wetenschappelijke publicaties, plaatst menig auteur het einde van het politieke debat over Srebrenica bij het aftreden van Kok. In het in 2005 verschenen boek *Zilverstad: De Haagse verduistering van het drama-Srebrenica* komt de historicus en NRC-journalist Raymond van den Boogaard niet verder dan het plenaire debat van vier dagen over de Srebrenica-enquête in 2003.²⁹ De Graaff ziet het gebrek aan belangstelling voor de werkzaamheden van de parlementaire enquêtecommissie in 2003 en de weinige aandacht voor de tienjarige herdenking als einde van de parlementaire discussie over dit onderwerp.³⁰ Is het epiloog van Srebrenica in de Tweede Kamer dan al bereikt?

²⁷ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 158-161.

²⁸ Klep, ‘Repliek’, 65-66.

²⁹ Van den Boogaard, *Zilverstad*, 256-266.

³⁰ De Graaff, ‘Enclaves van leed en werkelijkheid’, 45.

In het publieke debat speelt Srebrenica jaren na de val van Kok echter nog steeds een belangrijke rol, dat blijkt bijvoorbeeld uit de media. In het programma *Andere Tijden* werd de politieke crisis over het Srebrenicadrama in 2002 vergeleken met de crisis over de Irak-oorlog in 2010. Hans Goedkoop, de presentator van het programma, concludeert dat het kabinet Balkenende niet heeft geleerd van Srebrenica, maar opnieuw een Haagse rel verkiest boven een complete lezing en overdenking van een rapport.³¹ In het programma wordt een historische parallel tussen de Srebrenica- en Irakcrisis geschetst om aan te geven of politici van voorgaande fouten hadden geleerd.

Ook onder historici is er nog steeds veel discussie over Srebrenica, bijvoorbeeld over de totstandkoming van het Srebrenicarapport. Zo verbond de historicus Eelco Runia in 2004 de term ‘parallel processing’ aan de manier waarop het rapport tot stand kwam.³² De onderzoekers herhaalden woord en daad zoals zij door de buitenwereld geacht werden te onderzoeken, waardoor zij nauwelijks tot nieuwe en doorslaggevende conclusies kwamen. Onderzoekers Hans Blom, Peter Romijn en Bob de Graaff verdedigen hun aanpak.³³ Blom maakt volgens hemzelf een duidelijke scheiding tussen politiek moraal en historische feiten. Romijn benoemt daarnaast in het artikel ‘Srebrenica, de wond die maar blijft etteren’ uit 2015 dat er wel degelijk conclusies werden getrokken, maar geen politieke, enkel historische.³⁴ Datzelfde jaar kwam Runia met de uitgave van het boek *Het Srebrenicasyndroom: hoe een historisch drama nagespeeld in plaats van opgehelderd werd* waarin hij zijn visie op de totstandkoming van het rapport nog meer uitwerkte.

Hoewel Srebrenica nog steeds een pijnlijk stuk geschiedenis vormt voor Nederlanders en dus ook voor politici, heeft het als *plaats van herinnering* een plek gekregen in het Nederlandse verleden en de Nederlandse identiteit. Daarmee staat het naast andere grote gebeurtenissen, plaatsen en verhalen zoals de overwintering op Nova Zembla, het Vredespaleis in Den Haag en de moord op Pim Fortuyn. In het in 2005 gepubliceerde boek *Plaatsen van herinnering: Nederland in de twintigste eeuw* beschrijft politicoloog Peter Bootsma dat er tien jaar na dato nog geen sprake is van een afgesloten hoofdstuk.³⁵ Dat zou onder andere blijken

³¹ Andere tijden, ‘in opdracht van de regering’, 24:32-25:10.

³² Eelco Runia, “‘Forget about it’: “Parallel processing” in the Srebrenica report’ *History and theory* 43 (2004), 295-320, alhier 315–316.

³³ Hans Blom, ‘politiek versus historie. NIOD maakt onderscheid moraal en wetenschap’ *De academische boekengids* 36 (2002) 4-7, alhier 6.

³⁴ The Post, ‘Srebrenica, de wond die maar blijft etteren’ <<http://politiek.tpo.nl/2015/01/29/de-doden-herbegraven-geef-de-nabestaanden-van-srebrenica-een-gedegen-afscheid/>> (versie 29 januari 2015) [geraadpleegd op 1-5-2017].

³⁵ Peter Bootsma, ‘Srebrenica: Dutchbat III en de moord op 7000 moslims’, in: Henk Wesseling (red.), *Plaatsen van herinnering: Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam, 2005), 473-485, alhier 473-474.

uit de media-aandacht waardoor het onderwerp telkens weer vanuit nieuwe invalshoeken wordt bekeken.

De macht van de geschiedenis op het heden is enorm en lijkt helemaal niet, zoals De Graaff suggereert, afgesloten te kunnen worden. Al sinds het ontstaan van nationale parlementen maken politici actief gebruik van het verleden om hun visie te staven of die van anderen onderuit te halen. Het verleden is in al die tijd onderhevig gebleven aan de willekeur van politici. De Poolse historicus Andrzej Friszki stelt in de in 2009 verschenen bundel *Politics of the Past: The Use and Abuse of History* dat het verleden nog steeds door politici wordt ingezet om de daden van een staat, een regering of heersende klasse te legitimeren of onderuit te halen.³⁶ Zo heeft Srebrenica in het verleden al eens gezorgd voor de ontslag aanvraag van een regering. Uit voorgaande alinea's is gebleken dat Srebrenica als les waaruit geleerd kan worden en als schuld- en verantwoordelijkheidskwestie aanwezig kon blijven in de Tweede Kamer. Zoals minister-president Kok al tijdens een bezoek aan Srebrenica in 2002 zei: 'Het boek Srebrenica zal nooit worden gesloten'.³⁷

1.3 De onderzoeksvraag, methode en opzet

In deze scriptie zal worden onderzocht hoe Tweede Kamerleden tijdens Kamerdebatten omgingen met Srebrenica vanaf het kabinet Balkenende I tot en met het kabinet Rutte II. Uit de literatuur is gebleken dat er in het wetenschappelijk debat behoefte is aan verduidelijking van twee kwesties: de omgang van Kamerleden met de schuld- en verantwoordelijkheidsvraag die Srebrenica met zich meebracht en de geleerde lessen uit het Srebrenicadrama. Deze twee onderdelen zullen de kern vormen van dit onderzoek. Het tijdsframe van deze bachelorscriptie omhelst de periode tussen 22 juli 2002 en 14 maart 2017, respectievelijk de beëdiging van Jan Peter Balkenende en de ontslag aanvraag van Mark Rutte.

Voor het selecteren van de primaire bronnen, namelijk de debatten van de Tweede Kamer waarin Srebrenica werd aangehaald, zijn twee onderzoeksstrategieën gebruikt. In de eerste plaats zijn door middel van het computerprogramma Political Mashup trefwoorden in Kamerdebatten opgezocht.³⁸ Political Mashup is een gezamenlijk project van UvA-informatica, RUG DNPP en UvT-computer linguïstiek onder leiding van informatiespecialist Maarten Marx.³⁹ De site beschikt over alle *Handelingen* die binnen de Tweede Kamer zijn vrijgegeven

³⁶ Jan M. Wiersma, 'politics of the past: the use and abuse of history', in: Hannes Swoboda en Jan M. Wiersma (red.), *Politics of the past: the use and abuse of history* (Lier, 2009), 15-28, alhier 17.

³⁷ Bootsman, 'Srebrenica', 485.

³⁸ Zie de link: <http://search.politicalmashup.nl/>.

³⁹ Political Mashup, 'Over Political Mashup' <<http://politicalmashup.nl/over-political-mashup/>> [geraadpleegd op 21-5-2017].

en gedigitaliseerd. Zowel Political Mashup als Officiële Bekendmakingen, een initiatief van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties voor overheidsinformatie, maken gebruik van labels om de *Handelingen* te beschrijven. Er is voor gekozen om binnen deze titels geen gebruik te maken van regelingen van werkzaamheden, afscheid van vertrekkende leden, presentie en openingen, schriftelijke bijvoegsels en antwoorden, lijsten van ingekomen stukken, stemstukken en herdenkingen binnen de Tweede Kamer. Deze titels duiden namelijk op objectieve bekendmakingen door de voorzitter en dankwoorden voor leden die bijvoorbeeld binnen enquêtemissies hebben gewerkt. Het gaat in dit onderzoek immers om de wijze waarop naar Srebrenica is verwezen in plenaire debatten, waarbij de meningsvorming van de spreker een belangrijke rol speelt.

In de tweede plaats is aan de hand van de literatuur en achtergrondinformatie gezocht naar debatten waarin Srebrenica aan bod zou kunnen komen, maar waarin het niet letterlijk als woord genoemd wordt. Dit is een noodzakelijke extra onderzoeksmethode, omdat deze debatten zouden worden gemist wanneer alleen de eerste zoekstrategie zou zijn toegepast. In debatten over buitenlandse missies, over het defensiebudget en slachtofferhulp aan Bosniërs is bijvoorbeeld naar het gebruik van Srebrenica gezocht. Er zijn krantenartikelen gebruikt om de context van de debatten te achterhalen. Voor de zoektocht naar kranten hebben LexisNexis Academic en Google gefungeerd als databank.⁴⁰ Ook de site Officiële Bekendmakingen is gehanteerd voor de achtergrondinformatie, nasporing en verificatie van debatten.⁴¹

Hoewel op deze manier alle Kamerdebatten betrokken zijn, dient er enige bronnenkritiek te worden genoemd op de utilisatie en zoektocht naar het bronnenmateriaal. De Tweede Kamer kent naast de plenaire debatten ook de minder transparante ‘achterkamertjespolitiek’. Een volledig beeld van de gebruikmaking van Srebrenica in de Tweede Kamer zal dit onderzoek daarom niet geven. Het fungeert eerder als bouwsteen tot nader onderzoek naar de gebruikmaking van het (Srebrenica)verleden door politici. Hoewel de databanken een overzichtelijk geheel vormen, dient hierbij ook enige voorzichtigheid te worden gewaarborgd rondom menselijke fouten en de digitalisering van de *Handelingen*. Om daarom het aantal juiste treffers te maximaliseren zijn alle treffers binnen Political Mashup en Officiële Bekendmakingen met elkaar vergeleken. Daarnaast fungeert het gebruik van de twee strategieën en de achtergrondinformatie binnen kranten ook als verificatie.

De bachelorscriptie is opgedeeld in vier hoofdstukken. Na de inleiding volgt hoofdstuk twee waarin wordt behandeld hoe de Kamerleden zijn omgegaan met de schuld- en

⁴⁰ Zie de link: <https://academic.lexisnexis.nl/>.

⁴¹ Zie de link: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/>.

verantwoordelijkheidsvraag die Srebrenica met zich meebracht. In dit hoofdstuk is allereerst de beginsituatie beschreven, waarna de nadruk is gelegd op de parlementaire enquête over Srebrenica in 2003 en de rest van de jaren onder de kabinetten Balkenende en Rutte. In het derde hoofdstuk wordt de vraag beantwoord of de Kamerleden van de (gevolgen van de) UNPROFOR-missie hebben geleerd. Het vierde hoofdstuk van deze scriptie geeft de conclusie van het onderzoek.

2. De schuld- en verantwoordelijkheidskwestie

In dit hoofdstuk is onderzocht hoe de Kamerleden tijdens de kabinetten Balkenende en Rutte zijn omgegaan met de schuld- en verantwoordelijkheidskwestie dat voortvloeide uit het Srebrenicadrama. Allereerst is beschreven met welke woorden het kabinet Kok II afscheid nam. Belangrijk hierin is wat er werd gezegd over de schuld en verantwoordelijkheid ten opzichte van de slachtoffers van Srebrenica. Deze uitspraken gelden als beginsituatie voor dit onderzoek. In de tweede paragraaf is de nadruk gelegd op de parlementaire enquête in juni 2003 naar de gebeurtenissen in Srebrenica. Heeft deze parlementaire enquête verandering teweeg gebracht met betrekking tot de schuld- en verantwoordelijkheidsvraag? Hoewel de NRC-journalist in zijn boek zijn aversie voor het kabinet Kok en de omgang met de Srebrenicakwestie laat blijken, geeft hij wel een belangrijke opsomming vanaf de val van Kok II tot de parlementaire enquête in 2003 die uiterst bruikbaar is voor dit onderzoek. Volgens Van den Boogaard vormt de enquête de afronding van het politieke debat over Srebrenica. Het einde van de schuld- en verantwoordelijkheidskwestie is daar echter niet te vinden. De vraag van de derde paragraaf luidt of er in de periode vanaf de parlementaire enquête tot Rutte II iets is veranderd in de opvattingen over Nederlandse schuld. Daarnaast is onderzocht hoe er in het politieke debat tijdens deze periode theoretisch en praktisch vorm werd gegeven aan de ‘verantwoordelijkheid’ die Kok en Balkenende omschreven.

2.1 De beginsituatie: het afscheid van Kok II

Op 17 april 2002, een dag na Koks officiële bekendmaking dat zijn kabinet opstapte, werd er door de demissionaire minister-president een verklaring gegeven aan de Tweede Kamer waarin hij enkele woorden aan de schuldvraag besteedde. Volgens Kok was de meest zware politieke consequentie verbonden aan het spijtig achten van de gebeurtenissen in 1995, namelijk het opstappen van het kabinet.⁴² Kok uitte zijn spijt dat de internationale gemeenschap, waaronder Nederland, niet in staat was geweest om de Bosnische bevolking te beschermen. Hij sprak zich echter fel uit tegen de verwoording dat daarmee schuld werd gedragen door Nederland aan het Srebrenicadrama. De volledige schuld lag bij Mládić waarvan de minister-president hoopte dat hij voor het Internationaal Gerechtshof in Den Haag zou moeten verschijnen. Kok maakte daarmee definitief een onderscheid tussen de schuld en verantwoordelijkheid die door alle partijen in de Kamer werd ondersteund.⁴³ Niemand in de Kamer vond op dat moment dat er door Nederland schuld moest worden gedragen.

⁴² *HTK 2001-2002*, p. 4572-4573.

⁴³ *Ibidem*, p. 4546-4579.

Toen de ‘medeverantwoordelijkheid’ zijn intrede deed in het pleidooi van Kok begon de demissionaire minister-president met de volgende woorden om nogmaals de strikte lijn tussen de schuld en verantwoordelijkheid te noemen:

‘Dan is er de vraag – niet omdat wij iets goed te maken hebben of omdat wij iets te vereffenen hebben – wat wij vanuit onze eigen verantwoordelijkheid hebben gedaan ten behoeve van dat gebied.’⁴⁴

Kok erkende dat geld niet alles goed kan maken, maar vond het belangrijk om te noemen dat Nederland op de Verenigde Staten na de grootste donor was voor ontwikkelingssamenwerking in Bosnië-Herzegovina. Er was gezorgd voor slachtofferidentificatie, opvang en terugkeer van ontheemden, levering van psychologische hulp en opbouw van huizen met Nederlands geld. Kok was daarnaast van mening dat ook toekomstige regeringen verantwoording moesten afleggen voor de gebeurtenissen in 1995.

De demissionaire minister-president wijdde, zoals ook staat beschreven in het proefschrift van Klep, geen woorden aan de precieze aard van de verantwoordelijkheid en besteedde nauwelijks woorden aan wie er verantwoordelijk werd geacht. Over de aard van de verantwoordelijkheid noemde enkel wat tot die tijd aan financiële hulp was gegeven, maar niet hoe dit in de toekomst moest worden vormgegeven. Het was de verantwoordelijkheid van Kok geweest om, indien hij een dergelijke toekomstvisie had, dit te noemen in de Tweede Kamer. Als verantwoordelijke voor de doden bij Srebrenica noemde de minister-president meerdere keren de internationale gemeenschap. Christ Klep is van mening dat het regeringsontslag namens deze ondefinieerbare internationale gemeenschap vanuit verantwoordelijkheid dan niet terecht zou zijn.⁴⁵ Het aftreden vanuit verantwoordelijkheid was te laat om daadwerkelijk vanuit deze gemeenschap te doen, met name omdat Kok in eerste instantie na 1995 daar geen reden voor zag. Er ontstond nog meer onduidelijkheid omdat Kok meerdere keren in de ‘wij’-vorm praatte of Nederland als verantwoordelijke zag. Desalniettemin viel volgens Kok de Dutchbatters aan de hand van de conclusies van het NIOD-rapport niets te verwijten.⁴⁶ De vraag bleef dus wie er verantwoordelijk werd geacht toen Kok afstapte. Het noemen van meerdere verantwoordelijken en de onnauwkeurige definiëring van collectieven als Nederland en de

⁴⁴ Ibidem, p. 4573.

⁴⁵ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 169.

⁴⁶ *HTK 2001-2002*, p. 4572.

internationale gemeenschap zorgde voor een onduidelijk platform waarop de volgende kabinetten moesten doorbouwen.

De rest van de Kamerleden gaven ook niet meer duidelijkheid over de precieze aard van de verantwoordelijkheid of degenen die verantwoordelijk werden geacht. De meerderheid van de Kamer sloot zich aan bij de internationale medeverantwoordelijkheid die Nederland zou dragen en sprak zijn waardering uit voor de verantwoordelijkheid die Kok nam met zijn ontslaanvraag.⁴⁷ Hans Dijkstal van de coalitiegenoot VVD erkende dat zijn partij de medeverantwoordelijkheid droeg en dat die zich ‘uitstrekt tot aan de dag van vandaag.’⁴⁸ Oppositiepartijen zoals de SP, GroenLinks, CDA, ChristenUnie en de SGP vonden de gehele Kamer verantwoordelijk en achtten het opstappen van het kabinet terecht.⁴⁹ Jan-Peter Balkenende (CDA) was als enige kritisch op de manier waarop het kabinet zijn verantwoordelijkheid had genomen.⁵⁰ Volgens Balkenende moest dit debat niet het NIOD-debat op 25 april in de weg komen te zitten.⁵¹ De verantwoordelijkheid was volgens hem niet afgedaan met deze ontslaanvraag, een volledige politieke verantwoordelijkheid kon pas worden genomen als er ook inhoudelijk op het NIOD-rapport werd gereageerd.

Echter, op 25 april was het meeste al gezegd. ’s Ochtends zou de Kamer enkel nog instemmen met de instelling van een parlementaire enquête naar het optreden van de Kamer, de Nederlandse regering en de ambtelijk/militaire verantwoordelijken in de aanloop naar, tijdens en na afloop van de gebeurtenissen in Srebrenica.⁵² De Kamer beperkte zich tot het herlezen van het NIOD-rapport en een herhaling van de conclusies. Doordat er geen nieuw kabinetsstandpunt was gemaakt was er ook niets nieuws om over te debatteren. De parlementaire enquête, die onder leiding zou staan van Bert Bakker (D66), moest dan ook het laatste oordeel over de Nederlandse schuld en verantwoordelijkheid vellen.⁵³

2.2 De parlementaire enquête

Het rapport van de parlementaire enquête werd op 27 januari 2003 gepresenteerd. Over de schuld en verantwoordelijkheid werden enkele belangrijke opmerkingen gemaakt.⁵⁴ De schuld werd volledig bij de Bosnische Serviërs gelegd zoals Kok dit ook al had gedaan bij zijn aftreden.

⁴⁷ Ibidem, p. 4545-4546, 4551-4552.

⁴⁸ Ibidem, p. 4552.

⁴⁹ Ibidem, p. 4560-4562.

⁵⁰ Van den Boogaard, *Zilverstad*, 245.

⁵¹ *HTK 2001-2002*, p. 4554-4555.

⁵² Van den Boogaard, *Zilverstad*, 246; *HTK 2001-2002*, p. 4775-4835.

⁵³ *HTK 2002-2003*, Bijl. 28506, Enquête Srebrenica, nr. 3, p. 8.

⁵⁴ Parlement & Politiek, ‘parlementaire enquête Srebrenica (2002-2003)’

<https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxvc/parlementaire_enquete_srebrenica_2002> [geraadpleegd op 22-07-2017].

De ontslagname van Kok II, naar aanleiding van het NIOD-rapport, was volgens de commissie terecht. Vernieuwender was de beschrijving over het falen van de UNPROFOR-missie. Het mislukken van de missie kon niet volledig op de internationale politieke context worden afgeschoven. Nederland had mede door de politieke en militaire vormgeving aan de missie een ‘geheel eigen verantwoordelijkheid’ gehad in het drama rond de val van Srebrenica.

In januari 2003 lag het politieke veld er heel anders bij dan in april 2002.⁵⁵ Nadat het eerste kabinet onder Balkenende in samenwerking met de LPF en de VVD was gevallen op 16 oktober 2002, was op 27 mei 2003 een tweede kabinet Balkenende beëdigd met in de coalitie het CDA, de VVD en D66. Sinds Pim Fortuyn de Paarse kabinetten aan de tand had gevoeld en de Srebrenicakwestie volgens velen traag en met een vermeende oneerlijkheid was behandeld, ontstond er een bepaalde mate van wantrouwen van de burger richting de politiek.⁵⁶ Het kabinet Balkenende II had ten doel om een slagvaardige regering te vormen, de burger moest worden overtuigd dat zij weer konden vertrouwen in de politiek.⁵⁷ Er was dus niet alleen vanuit de Kamer veel aandacht naar de manier waarop het kabinet zou reageren op het Srebrenicadrama.

De beraadslaging over de parlementaire enquête startte, na enkele keren te zijn uitgesteld, op 3 juni waarin allereerst werd gediscussieerd zonder de regering. Coalitiepartijen D66, CDA en VVD hielden stug vast aan de scheiding die Kok had geschetst tussen de verantwoordelijkheid en schuld, waarvan het laatste Nederland niets kon worden verweten.⁵⁸ De ChristenUnie, GroenLinks en de SGP hielden ook vast aan deze scheiding, maar waren teleurgesteld over de weinige aandacht die in het rapport was besteed aan de Nederlandse schuld.⁵⁹ Zij verwachtten dan ook een uitgebreidere reactie van de Commissie in de opvolgende dagen dat het debat zich zou strekken. Marijke Vos (GroenLinks) voegde daaraan toe dat excuses in ieder geval op zijn plaats zouden zijn, daarvoor hoefde echter geen volledige schuld erkend te worden.⁶⁰ Harry van Bommel (SP) ging als enige nog verder dan Marijke Vos: niet alleen moesten excuses worden aangeboden, maar er was ook een ‘beetje schuld’.⁶¹ Volgens de SP'er werd met de woorden van Kok een begin van de schuld erkend, een schuld die voornamelijk lag bij de Nederlandse regering.

De dagen daarna kwam de Commissie Bakker met enkele verklarende opmerkingen over de schuld en verantwoordelijkheid waar naar was gevraagd. Belangrijk voor de komende

⁵⁵ Zie bijlage 2 voor een overzicht van de zetelverdeling onder de kabinetten Balkenende en Rutte.

⁵⁶ Van den Boogaard, *Zilverstad*, 266.

⁵⁷ CDA, VVD, D66, *Meedoen, meer werk, minder regels* (2003), 1.

⁵⁸ *HTK 2002-2003*, p.4164, 4189, 4204-4205.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 4184, p. 4191.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 4206.

⁶¹ *Ibidem*, p. 4175.

jaren was dat Bakker uitlegde dat herstelbetalingen slechts de wens zouden zijn van enkele gedupeerde organisaties in Bosnië die ook allerlei internationale complottheorieën hadden bedacht.⁶² Door deze formulering kreeg Bakker weinig tegenstand vanuit de Kamer waardoor herstelbetalingen voorlopig niet meer aan de orde leken. De Kamerleden waardeerden daarnaast de benadrukking van de nationale verantwoordelijkheid naast de grotere internationale verantwoordelijkheid in het rapport.⁶³ Echter, de verdediging van Bakker dat het woord ‘schuld’ als een juridische term en ‘verantwoordelijkheid’ als een politieke term werd verwoord door de Commissie zorgde voor veel onbegrip. Volgens de Commissie was schuld in politieke zin gevat in het begrip verantwoordelijkheid.⁶⁴ De SP, GroenLinks, ChristenUnie en SGP bekritiseerden deze verwoording van de Commissie. Vooral de ChristenUnie vond dat het woord ‘schuld’ hiermee wel heel makkelijk werd vermeden, er was volgens de christelijke partij namelijk wel degelijk sprake van ‘schuld door nalatigheid’.⁶⁵

De veranderde positie van de ChristenUnie in vergelijking met de eerder genomen stelling dat er absoluut geen sprake was van schuld valt te verklaren door de rol van Eerste Kamerlid Eimert van Middelkoop. Hij was beoogd voorzitter van de enquêtecommissie tot hij zijn zetel in de Tweede Kamer verloor bij de verkiezingen in mei 2002.⁶⁶ In de enquête liet Van Middelkoop weten ‘dat er te makkelijk zou worden weggelopen als ‘wij zeggen dat er geen schuld was’. Deze grote woorden waren volgens de gereformeed vrijgemaakte vooral een zaak van politieke ‘psychohygiëne’. Doordat de Srebrenicakwestie telkens door politici werd ontweken is het een zwart gat in de Nederlandse politiek gebleven. Kok bleek volgens Van Middelkoop ‘een maatje te klein’ voor zulke morele vragen door te denken dat opstappen het probleem zou oplossen. De voorman van de ChristenUnie André Rouvoet besloot aan te hangen bij een groot deel van het verhaal van Van Middelkoop door een schuld te bekennen.⁶⁷ Niet voor de massamoord, maar alleen voor de beloftes die waren gemaakt en niet waren nagekomen.

Op de laatste dag van het debat werd het kabinet geacht om context te geven over de schuld en verantwoordelijkheid. Ondanks dat verschillende partijen sinds 2002 een nieuwe stelling hadden aangenomen hield Balkenende voet bij stuk. De minister-president citeerde de uitlatingen van Kok en zei daarbij dat hieraan inhoudelijk niets viel toe te voegen. De prangende

⁶² *HTK 2002-2003*, p. 4263.

⁶³ *Ibidem*, p. 4277.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 4263-4264.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 4271, 4451.

⁶⁶ Van den Boogaard, *Zilverstad*, 255-256.

⁶⁷ *HTK 2002-2003*, p. 4184.

schuldvraag werd als volgt afgehandeld: ‘...maar als wij zelf excuses aanbieden, impliceert dit dat de schuldvraag in de richting van Nederland wijst. Dat is, wat mij betreft, een stap te ver’.⁶⁸ Hoewel de Dutchbatters door de politiek nooit schuld was berokkend, werden zij wel door minister Henk Kamp van Defensie definitief van schuld ontheven en gerehabiliteerd.⁶⁹ Over de verantwoordelijkheid bleef Balkenende ook dicht bij de woorden van Kok. Er was volgens de minister-president sprake van een collectieve verantwoordelijkheid die werd genomen toen het kabinet in april 2002 zijn ontslag aanvraag. De politieke medeverantwoordelijkheid bleef echter voortbestaan en zou worden overgedragen op de volgende bewindspersonen.

Samenvattend hebben de debatten van de parlementaire enquête over Srebrenica gezorgd voor uiteenlopende standpunten onder de partijen met betrekking tot de schuldvraag en de verantwoordelijkheid. Hoewel het kabinet weinig afstand nam van de stellingname van Kok een jaar daarvoor, werd wel de doorlopende politieke verantwoordelijkheid benadrukt. Schuld zou echter absoluut niet worden gedragen door de militairen. Er moest worden uitgegaan van een gebrekkig gedefinieerde ‘collectieve verantwoordelijkheid’ die min of meer hetzelfde betekende als de ‘medeverantwoordelijkheid’ die Kok benoemde. Waar Balkenende zich eerst nog kritisch uitte op de houding van het kabinet in 2002, besloot hij nu de woorden van zijn voorganger bijna in zijn geheel te herhalen. Desalniettemin verzetten meer partijen zich tegen de stellingname van de coalitie. De SP vond dat er sprake was van een ‘beetje schuld’, de ChristenUnie sprak over een ‘schuld door nalatigheid’ en GroenLinks achtte het noodzakelijk om excuses aan te bieden aan de Bosniërs. De parlementaire enquête had gezorgd voor een gefragmenteerde Tweede Kamer. Meer partijen hadden zich verzet tegen de houding van het kabinet jegens de Srebrenicakwestie dan in 2002, de slagvaardigheid en overtuigingskracht die het kabinet wilde bereiken in haar regeerperiode bleek het tegenovergestelde te hebben veroorzaakt.

Christ Klep ziet het einde van het NIOD-debat en de beraadslaging over de parlementaire enquête slechts als een hunkering naar het einde van de gehele affaire.⁷⁰ Enerzijds uitte de regering veel kritiek op de inhoud en de kwaliteit van de rapporten. Anderzijds benadrukte de regering dat de rapporten waardevol waren en zeer serieus werden genomen als dit in het eigen voordeel kon worden gebruikt. Tot slot waren de adviezen in het NIOD-rapport en de parlementaire enquête meermaals samengevallen met het eigen beleid waardoor de eindrapporten de facto overbodig werden geacht. Srebrenica verdween volgens Klep van de

⁶⁸ Ibidem, p. 4478-4479.

⁶⁹ Ibidem, p. 4493-4494.

⁷⁰ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*, 169.

politieke en maatschappelijke agenda en werd met een zeker onbehagen beëindigd zonder dat duidelijk was wie verantwoordelijk was en wat deze verantwoording precies inhield voor de komende jaren.

2.3 Schuld en verantwoordelijkheid vanaf de parlementaire enquête tot en met Rutte II

Volgens Van den Boogaard en Klep eindigt de verwerking van Srebrenica in de Nederlandse politiek bij de parlementaire enquête.⁷¹ Inderdaad, Srebrenica is steeds meer een *Plaats van herinnering* geworden: een herinnering uit het verleden die moet worden beschermd zodat het in de Nederlandse nagedachtenis kan blijven voortleven.⁷² Een gebeurtenis als de Tweede Wereldoorlog kent een groter draagvlak in de Nederlandse samenleving om te worden herinnerd dan de massamoord bij Srebrenica. Dat is uiteraard onderhevig aan verschillende factoren, maar de rol die de Nederlanders spelen als ‘good guys’ of ‘bad guys’ is daarin erg belangrijk. De schaamte en worsteling voor de Nederlandse rol bij de massamoord zorgt ervoor dat Nederlanders en dus ook politici niet constant het verleden willen bespreken en willen praten over begrippen als schuld, verantwoordelijkheid en excuses.⁷³

Wanneer is een overheid genoodzaakt om excuses aan te bieden, geld over te maken, schuld te bekennen of verantwoordelijkheid te nemen voor gebeurtenissen uit het verleden? *Coming to terms with the past* is allesbehalve een simpel concept en volgens historicus Timothy Ash zelfs één van de grootste vragen van onze tijd.⁷⁴ In het *Volkskrant*-artikel ‘Srebrenica, Holocaust, slavernij, Rawagede: heel veel spijt, weinig excuses’ uit 2012 wordt Srebrenica in het rijtje van het slavernijverleden, de medewerking van de Nederlandse ambtenarij aan de Holocaust en de slachtingen door Nederlandse militairen tijdens de ‘politieacties’ in Indonesië geplaatst.⁷⁵ In al deze gevallen zijn nauwelijks excuses aangeboden door de Nederlandse overheid aan de slachtoffers. Alleen voor het bloedbad bij Rawagede bood de Nederlandse regering na een lang juridisch proces excuses aan.⁷⁶ Excuses of herstelbetalingen

⁷¹ Van den Boogaard, *Zilverstad*, 265.

⁷² Wim van den Doel, ‘Amsterdam: het Anne Frank Huis, inleiding’, in: Henk Wesseling (red.), *Plaatsen van herinnering: Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam, 2005), 15-19, alhier 17; Charles Jeurgens, ‘De herinnering voorbij’, in: Ton Kappelhof (red.) *Oorlogsgetroffenen Wo2. Terugkeer, opvang, nasleep* (Amsterdam, 2010), 55-62, alhier 59-62. Zie ook in bijlage 1 het afgenomen gebruik van het woord ‘Srebrenica’ door Tweede Kamerleden.

⁷³ Bootsma, ‘Srebrenica’, 484.

⁷⁴ Cairns, ‘Coming to terms with the past’, 65-67.

⁷⁵ Volkskrant, ‘Srebrenica, Holocaust, slavernij, Rawagede: heel veel spijt, weinig excuses’ (versie 10 januari 2012) <<http://www.volkskrant.nl/politiek/srebrenica-holocaust-slavernij-rawagede-heel-veel-spijt-weinig-excuses~a3114141/>> [geraadpleegd op 1-6-2017].

⁷⁶ NOS, ‘Nederlandse excuses voor Rawagede’ (versie 5 december 2011) <<http://nos.nl/video/319431-nederlandse-excuses-voor-rawagede.html>> [geraadpleegd op 2-8-2017].

aanbieden aan één gebeurtenis kan benadelend werken voor een andere erge gebeurtenis. Vanuit de politiek betekent dit dat geen toekenningen aan het één, ook makkelijker toekenningen aan het ander tegenhouden.

Oppositiepartijen konden met name hun stem laten horen tijdens beraadslagingen over de begroting van Buitenlandse Zaken. Hier werd niet alleen gedebatteerd over de betalingen voor slachtofferhulp aan het buitenland, maar ook over de Nederlandse koers ten opzichte van buitenlandse gebeurtenissen in het verleden en het heden. Mariko Peters (GroenLinks) manifesteert zich als één van de grootste voorstanders voor herstelbetalingen en excuses aan de slachtoffers van Srebrenica. Op 28 mei 2009 had de Adviesraad Algemene Vraagstukken een rapport over transitional justice aan de Tweede Kamer overhandigd.⁷⁷ Met transitional justice wordt de omgang met het verleden bedoeld waarover gedupeerden in het heden gerechtigheid willen. Hierin werd geadviseerd aan de Nederlandse regering om vaker ‘collectieve herstelmaatregelen’ te treffen. In de regeringsverklaring bleek het kabinet hier echter minder enthousiast over.⁷⁸ In de beraadslaging over de begroting van Buitenlandse Zaken op 17 november datzelfde jaar vroeg Peters zich af, nadat volgens de Groenlinkser ook het Joegoslaviëtribunaal herstelbetalingen een goed idee achtte, wat het CDA van dergelijke betalingen vond.⁷⁹ Haverkamp (CDA), die duidelijk geen dualistische praktijken met Balkenende IV wilde beginnen, was van mening dat dergelijke collectieve herstelmaatregelen onnodig waren zoals ook al was gebleken in de regeringsverklaring. Wel noemde Haverkamp dat hij enkele concrete punten met de burgemeester van Srebrenica had besproken over betalingen aan slachtoffers die hij zou overleggen met de regering. Zonder aandringen over collectieve herstelbetalingen vond Peters het prijzenswaardig dat dergelijke stappen al waren genomen.

Op 23 november 2011 vroeg Peters opnieuw aandacht voor de slachtoffers in Bosnië en Indonesië en vroeg in het eerste debat openlijk of de regering bereid was om excuses aan te bieden voor beide massamoorden.⁸⁰ Echter, toen enkele dagen later de regering aanschoof in de beraadslaging leek er vooral aandacht te zijn voor de Nederlandse politionele acties in het dorp Rawagede op Java (Indonesië) in 1947.⁸¹ Van Bommel (SP) en Peters dienden samen een

⁷⁷ Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Transitional justice: gerechtigheid en vrede in overgangssituaties* (Den Haag, 2009), 54-56.

⁷⁸ Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Transitional justice: gerechtigheid en vrede in overgangssituaties* (versie 28 mei 2009) <<http://aiv-advies.nl/68h/publicaties/adviezen/transitional-justice-gerechtigheid-en-vrede-in-overgangssituaties#government-responses>> [geraadpleegd op 1-8-2017].

⁷⁹ *HTK 2009-2010*, p. 2257.

⁸⁰ *HTK 2011-2012*, nr. 27, item 4, p. 46.

⁸¹ *Ibidem*, nr. 25, item 5, p.48.

motie in die werd goedgekeurd voor een wetenschappelijk onderzoek naar de Nederlandse oorlogsmisdaden in de tweede helft van de jaren '40. Door de recente media-aandacht zoals *Het spoor terug: Het bloedbad van Rawagede* en het item *Excuses voor Nederlands bloedblad?* in de actualiteitenrubriek van EenVandaag werd de ernst van de massamoord bij Srebrenica overschaduwd door het bloedbad van Rawagede. Op 5 december 2011 bood de Nederlandse regering officieel haar excuses aan voor de vele mannen die de Nederlandse soldaten in 1947 hadden gedood in het dorp Rawagede.⁸²

Twee jaar later gebeurde tijdens het debat over de begroting van Buitenlandse Zaken eenzelfde situatie waarin Srebrenica het onderspit delfde voor de gebeurtenissen in Indonesië. Echter, dit keer vroeg een nieuwe speler op het toneel om excuses. Sjoerd Sjoerdsma van de D66 probeerde na de excuses aan de Indonesische slachtoffers ook excuses voor die van Srebrenica te krijgen:

‘De excuses waar ik de minister in het geval van Indonesië voor complimenteerde, blijven helaas nog steeds uit voor Srebrenica. Na jarenlang procederen was het oordeel van de rechter dat Nederland verantwoordelijk was. Kunnen excuses nog uitblijven?’⁸³

Het is opvallend dat D66 ook excuses wilde voor de slachtoffers van Srebrenica aangezien de partij zich daar enkele jaren daarvoor nog niet voor had hard gemaakt. Desalniettemin werd ook deze opmerking ondergesneeuwd door de gebeurtenissen in Indonesië. Han ten Broeke (VVD) wilde namelijk de nadruk leggen op het staatsonderzoek naar het verleden met Indonesië en vragen wat Sjoerdsma daarvan dacht waardoor excuses voor de Bosniërs niet meer aan de orde kwamen. Toen de volgende dag de minister van Buitenlandse Zaken Frans Timmermans een verklaring gaf leek de nadruk weer op Indonesië te liggen. Wel voegde de minister daar aan toe ‘dat aan alle punten die gelijk zijn aan de kwestie Rawagede, ook gelijke consequenties zullen worden verbonden, namelijk excuses en financiële vergoeding’.⁸⁴ Dat Srebrenica daar ook onderdeel van kan zijn leek op dat moment niet aan de orde.

In tegenstelling tot de schuld hadden Kok en Balkenende wel een voortdurende verantwoordelijkheid genoemd in 2002 en 2003. De verantwoordelijkheid leek vele belichamingen te hebben: er was de internationale medeverantwoordelijkheid die Kok noemde, een collectieve verantwoordelijkheid die Balkenende belangrijk achtte en een doorlopende

⁸² NOS, ‘Nederlandse excuses voor Rawagede’.

⁸³ *HTK* 2013-2014, nr. 28, item 24, p. 25.

⁸⁴ *Ibidem*, nr. 29, item 8, p.16.

politieke verantwoordelijkheid die door beiden herhaaldelijk werden genoemd. Over de politieke verantwoordelijkheid was duidelijk dat deze door werd gegeven aan de volgende bewindspersonen. Over de aard van deze verantwoordelijkheid bestaat echter nog wel veel onduidelijkheid. Kok noemde enkele hulpprogramma's die Nederland financierde in Bosnië en voor de vluchtelingen die uit het land waren vertrokken. Balkenende was tijdens de parlementaire enquête minder concreet, maar sprak wel over 'betrokkenheid en hulpverlening'.

Het nemen van verantwoordelijkheid zou onder andere kunnen blijken uit een ruimhartige opvang van de vaak getraumatiseerde asielzoekers die uit Srebrenica afkomstig waren. Kok had immers in 2002 toegezegd dat Nederland zich al inzette voor de opvang van vluchtelingen. In de beraadslaging naar aanleiding van een algemeen overleg over het asielbeleid op 1 februari 2006 werd de houding van de Kamer op dit gebied summier weergegeven. Jan de Wit (SP) diende een motie in om de vluchtelingen uit Srebrenica als groep in één keer een verblijfsvergunning te verlenen.⁸⁵ In de motie werd *de medeverantwoordelijkheid van Nederland* benoemd waardoor een ruimhartig beleid tegenover deze groep gepast leek. Minister voor Immigratie, Integratie en Asiel Rita Verdonk zag echter geen reden om die groep asielzoekers een verblijfsvergunning te geven omdat er geen 'klemmende reden van humanitaire aard' was.⁸⁶ De motie kreeg dan ook geen meerderheid in de Kamer.

Echter, uit verschillende bronnen blijkt dat de vluchtelingenopvang in Nederland helemaal niet zo goed geregeld was als Verdonk deed voorkomen. In een artikel van de *Volkskrant* van 23 oktober 2006 bleek dat ruim 160 vluchtelingen, voornamelijk slachtoffers die pas na 2000 in Nederland kwamen, nog geen verblijfsvergunning hadden gekregen.⁸⁷ Dit waren voornamelijk slachtoffers die pas na 2000 in Nederland aankwamen. De ruimhartigheid van de Tweede Kamer was volgens de jurist die de dossiers had ingezien uitgedraaid op het tegenovergestelde. Ook in een reportage van Argos uit 2010, waarin de situatie van de vluchtelingen nadrukkelijk naast de medeverantwoordelijkheid die Kok had genomen werd gelegd, bleek dat de vluchtelingen uit Bosnië geen A-status kregen.⁸⁸ Dit houdt in dat de vluchtelingen geen erkenning of toelating krijgen.⁸⁹ Ze werden niet meer automatisch als

⁸⁵ HTK 2005-2006, p. 3087.

⁸⁶ Ibidem, p. 3089.

⁸⁷ Volkskrant, "Srebrenica-vluchtelingen slachtoffer willekeur" (versie 23 oktober 2006) <<https://www.trouw.nl/home/-srebrenica-vluchtelingen-slachtoffer-willekeur--a906b740/>> [geraadpleegd op 12-6-2017].

⁸⁸ Argos, 'Herhaling: geen ruimhartig beleid Srebrenica-vluchtelingen' (versie 16 juli 2011) <https://www.vpro.nl/speel~POMS_VPRO_345619~herhaling-geen-ruimhartig-beleid-srebrenica-vluchtelingen-argos-.html> [geraadpleegd op 12-6-2017], 12:10-13:00.

⁸⁹ Ibidem, 11:20-12:10.

vluchteling erkend, wat voor veel verwarring bij de asielzoekers uit Srebrenica had gezorgd. De meeste vluchtelingen vertrokken volgens de IND uit Srebrenica omdat de Serven hen uit hun huis hadden gehaald.⁹⁰ Een huisvestingsprobleem is een economische kwestie en werd niet als legitieme reden aangewezen om de Bosniërs een verblijfsvergunning te geven. Hierdoor werd de meerderheid van de Bosnische vluchtelingen, alsmede de vluchtelingen uit Srebrenica, afgewezen in Nederland waardoor ze moesten terugkeren naar Bosnië.

De onduidelijkheid rondom de verantwoordelijkheid die Klep beschreef heeft zijn uitwerking gehad in de relatie met de Bosnische vluchtelingen. De Wit achtte het de verantwoordelijkheid van Nederland om voor alle vluchtelingen te zorgen, maar Verdronk zag het slechts als verantwoordelijkheid om voor degenen te zorgen die met 'klemmende reden van humanitaire aard' een verblijfsvergunning moesten krijgen. Het gevolg was dat Bosnische vluchtelingen, ook uit Srebrenica, die deels door toedoen van Nederlandse handelingen in 1995 geen huis meer hadden of familieleden waren verloren ook niet werden geholpen in Nederland. Er is een duidelijke miscommunicatie geweest tussen het kabinet, de Tweede Kamer en de Bosnische vluchtelingen die dachten dat ze zouden worden geholpen in Nederland. Deze consternatie valt te herleiden naar de onduidelijkheid rondom de Nederlandse verantwoordelijkheid die Kok en Balkenende hadden veroorzaakt en ook niet door latere bewindslieden werd opgenomen.

Coming to terms with Srebrenica heeft zich mede door de nog aanwezige schaamte en worstelingen met de gebeurtenissen in 1995, de langaanhoudende aandacht voor Indonesië en de unieke positie van de missie in internationaal verband nauwelijks kunnen ontwikkelen. Ondanks dat de massamoord zich al decennia geleden afspeelde vormt het één van de meest pijnlijke momenten in de Nederlandse geschiedenis. Dit zorgt ervoor dat excuses, schuldbekentenissen en herstelbetalingen ondanks toegenomen druk van partijen als GroenLinks, SP en D66 nooit zijn gemaakt. De aandacht en uiteindelijke excuses voor de massaslachting in Rawagede zorgden enerzijds voor belangstelling voor Srebrenica. Anderzijds delfde Srebrenica telkens opnieuw het onderspit toen er over oplossingen werd gediscussieerd. Excuses voor Rawagede werden als 'haalbaarder' geacht dan voor de slachtoffers uit Bosnië. Door de unieke positie van de UNPROFOR-missie in internationaal verband kon de Nederlandse regering zich verbergen voor haar verantwoordelijkheid. De responsabiliteit was immers niet alleen voor Nederland, slechts de ongedefinieerde 'medeverantwoordelijkheid' werd gedragen. Deze onduidelijke definiëring zorgde niet alleen voor teleurstelling bij

⁹⁰ Ibidem, 15:01-15:52.

Bosnische vluchtelingen, maar gaf ook de miscommunicatie tussen de regering en de Tweede Kamer weer. De Tweede Kamer is door deze redenen in bijna vijftien jaar tijd nooit in het reine gekomen met de massaslachting bij Srebrenica. Zoals Van Middelkoop al opperde is het Srebrenicadrama een zwart gat gebleven in de Nederlandse politiek.

3. Lessons learned

De Srebrenicakwestie vormde een belangrijk ijkpunt in de Tweede Kamer, daarom werd ook meermaals kort naar de gebeurtenissen verwezen. Herhaaldelijk werd door parlementariërs benadrukt dat zij nooit meer een dergelijke situatie wilden laten voorkomen.⁹¹ *Nooit meer Srebrenica* was voor lange tijd het adagium in de Tweede Kamer. Om een les te leren uit het verleden dient een historische parallel te worden gemaakt. Srebrenica bleek daar zeer toegankelijk voor. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is uitgelegd waarom er zo vaak naar Srebrenica werd verwezen tijdens Kamerdebatten. In de tweede paragraaf is één van de belangrijkste parallellen besproken: de geleerde lessen van de UNPROFOR-missie. In deze paragraaf is de vraag beantwoord of Tweede Kamerleden internationale vredesmissies anders zijn gaan benaderen in beraadslagingen door het Srebrenicadrama. Christ Klep en de andere auteurs in het discussiedossier in de *BMGN* spelen in deze paragraaf een belangrijke rol omdat zij veel aandacht hebben besteed aan de vraag waarom dergelijke desastreuze missies niet meer zijn voorgekomen.

Bij het aanhalen van Srebrenica als geleerde les wordt logischerwijs altijd een parallel getrokken met andere historische, hedendaagse en toekomstige situaties. Dat een historische gebeurtenis wordt ingezet in de politiek is volgens de filosoof en historicus Krzysztof Pomian de manier waarop politiek tegenwoordig wordt gevoerd.⁹² In zijn artikel ‘Memory Wars’ in de bundel *Politics of the past: the use and abuse of history* schrijft hij: ‘Politics is not about the past but about the future. However, one cannot shape the future without taking the past into account’.⁹³ In het vormgeven van de toekomst kan de Srebrenicakwestie fungeren als een belangrijk hulpmiddel.

3.1 Historische parallellen met de Srebrenicakwestie

Srebrenica stond in de debatten tijdens de kabinetten van Balkenende en Rutte niet alleen voor de plaats in Bosnië of de gebeurtenis in 1995; het stond voor de gehele kwestie zoals de Nederlandse reactie op de val van de enclave, de handelingen rondom het NIOD-rapport, de verwarring op de ministeries en het opereren van militaire eenheden in het buitenland onder een onduidelijk mandaat. Het debat over de deal met Cees H. op 10 maart 2013 kan dit illustreren. Sinds 2010 gingen er geruchten rond dat Teeven een miljoenendeal had gesloten met Cees H. voor inlichtingen over criminele netwerken. Dit ‘bonnetje’, waarop de details van

⁹¹ *HTK* 2008-2009, p. 4362-4363.

⁹² Krzysztof Pomian, ‘Memory wars’, in: Hannes Swoboda en Jan M. Wiersma (red.), *Politics of the past: the use and abuse of history* (Lier, 2009), 81-85, alhier 81.

⁹³ *Ibidem*, 81.

de deal te zien waren, bleek echter spoorloos tot deze in 2013 werd gevonden.⁹⁴ Bij het debat over het aftreden van Opstelten en Teeven vond Marianne Thieme (PvdD) het onbegrijpelijk dat op ministeries cruciale informatie kwijt kon raken.⁹⁵ Zij maakte daarmee de vergelijking met het verloren fotorolletje uit Srebrenica waarop Bosnische lijken te zien waren.⁹⁶ De opmerking over het fotorolletje versterkte het argument van Thieme, het bewees immers dat het niet de eerste keer was dat er op het ministerie van Veiligheid en Justitie informatie verloren was gegaan.

De Srebrenicakwestie kent, hoewel minder vaak, ook verwijzingen die hoop hebben gegeven en een positief uitgangspunt bevatten. Kamerlid Rik Grashoff (GroenLinks) sprak in een debat in oktober 2016 over de laatste stand van zaken met betrekking tot MH17 zijn hoop uit dat de daders zouden worden opgepakt en berecht:

‘Ook de hoofdverantwoordelijken voor de massamoord in Srebrenica zijn uiteindelijk voor het gerecht gekomen. Onze overtuiging moet zijn dat dat uiteindelijk ook gebeurt met de daders van deze laffe aanslag.’⁹⁷

Het oppakken van Mládić op 26 mei 2011 en andere verantwoordelijken voor de massamoord bij Srebrenica zijn gebeurtenissen die volgens Grashoff onderdeel uitmaakten van de Srebrenicakwestie, maar bovenal voor de internationale rechtspraak die hen veroordeelden. Er kon hoop worden geput uit het feit dat de internationale rechtspraak voorheen ook de daders wist te straffen en dat dit ook zou gebeuren met de daders die MH17 boven Oekraïne hadden neergehaald.

Srebrenica bleef door de historische parallellen met het heden een actueel en bruikbaar onderwerp voor politici.⁹⁸ Kennis van de Srebrenicakwestie zorgde ervoor dat redeneringen beter konden worden beargumenteerd zoals in de debatten over de Teevendeal en MH17. Ook in de Nederlandse media werd herhaaldelijk de historische parallel getrokken met Srebrenica. Zoals al eerder verteld werd in het programma *Andere Tijden* een vergelijking gemaakt met de Irak-crisis onder Balkenende. Mediaberichten zorgden ervoor dat er actief naar Srebrenica verwezen bleef worden in de Tweede Kamer. Dit gebeurde bijvoorbeeld toen Van Bommel het

⁹⁴ HTK 2014-2015, nr. 61, item 23, p. 1-2.

⁹⁵ Ibidem, p. 15.

⁹⁶ NOS, ‘Fotorolletje Srebrenica ligt nog in archief’ (versie 13 juni 2015) <<http://nos.nl/artikel/2041124-fotorolletje-srebrenica-ligt-nog-in-archieff.html>> [geraadpleegd op 3-6-2017].

⁹⁷ HTK 2016-2017, nr. 14, item 8, p. 6.

⁹⁸ Zie bijlage 1 voor het aantal keer dat naar ‘Srebrenica’ is verwezen in politieke debatten in de Tweede Kamer.

programma Pauw besprak tijdens het debat over Syrië. De input vanuit de eigentijdse buitenwereld bepaalde welke analogie er kon worden gemaakt met de Srebrenicakwestie en welke stappen veranderd moesten worden om een tweede pijnlijke periode te voorkomen.

3.2 De geleerde lessen voor internationale vredesmissies

De belangrijkste historische parallellen waren de lessen die de Tweede Kamerleden moesten trekken uit de UNPROFOR-missie. Tijdens de kabinetten Balkenende en Rutte heeft Nederland nog meerdere keren meegedaan aan militaire missies onder internationale samenwerking. Van 2002 tot 2010 waren Nederlandse militairen actief in Afghanistan en van 2002 tot 2005 werden ook duizenden troepen ingezet in Irak. Naast deze grotere militaire inzet waren er ook kleinere missies zoals in Mali, Libië en andere delen van de wereld. De Tweede Kamerleden hadden meerdere momenten waaruit kon blijken of zij van de UNPROFOR-missie hadden geleerd.

In het discussiedossier in de *BMGN* over het proefschrift van Klep zijn de meningen verdeeld over de redenen waarom een tweede missie als Srebrenica is uitgebleven. Vooral Klep en Jockel houden zich in het discussiedossier bezig met het uitblijven van dergelijke missies. Zij zien een oorzaak in de omzetting van de zwakke ‘blauwe’ missies naar ‘groene’ missies met een hoger geweldsniveau.⁹⁹ Er is in deze groene missies volgens Klep meer speelruimte toegekend aan regeringen en vredesmachts. Hoewel Klep met deze opmerking laat zien dat de regeringen vanuit een nieuw perspectief naar internationale vredesmissies zijn gaan kijken, legt hij de nadruk op veranderingen van buitenaf. Zo zou de publieke opinie meer *blooded* zijn waardoor we beter accepteren dat waar gevochten wordt ook spaanders vallen. Vooral de media zou het beeld van ‘onze jongens’ in Afghanistan en Irak hebben versterkt. Klep en de andere wetenschappers lijken de rol voor de Nederlandse politiek met deze argumenten minimaal te noemen. Echter, Jockel en Klep onderbouwen hun argumenten nauwelijks en erkennen dat hun uitgangspunten voornamelijk gebaseerd zijn op speculaties. Daardoor is hun bewijsvoering ook finalistisch van aard, door beide historici wordt geredeneerd vanuit het feit dat er nooit een tweede Srebrenicadrama is ontstaan en worden er nauwelijks voorbeelden uit het verleden genoemd over de ontwikkelingen tot deze uitkomst.

De Tweede Kamerleden waren wel degelijk bewust van het feit dat zij moesten leren van de UNPROFOR-missie. Toen de kabinetspartijen CDA en VVD in 2011 een politietrainingsmissie in de provincie Kunduz in Afghanistan wilden starten waren zij op zoek naar een meerderheid in de Kamer. Gedoogpartij PVV zag evenals de SP en de PvdD een

⁹⁹ Klep, ‘Repliek’, 70-72; Jockel, ‘Why have there been no more affairs’, 55.

politietrainingsmissie niet zitten. GroenLinks en de ChristenUnie moesten worden overtuigd door garanties te geven over de veiligheid van de Nederlandse militairen.¹⁰⁰ In de beraadslaging op 27 januari 2011 maakte de fractievoorzitter van het CDA Sybrand van Haersma Buma de volgende opmerking in zijn betoog:

‘... dat is wat ons betreft essentieel omdat wij lessen in Srebrenica hebben geleerd. Dat willen wij niet nog een keer. Dus, ja, de missie is ontzettend belangrijk wat de uitvoering betreft, maar de veiligheid van de mensen en die van de uitvoering zijn essentieel.’¹⁰¹

Buma noemde twee geleerde lessen: de essentie van veiligheid voor de militairen en het belang van de uitvoering. In 2002 werd de regering bekritiseerd in het NIOD-onderzoek dat zij te weinig op deze punten hadden gelet. Minister-president Mark Rutte reageerde als volgt op de uitspraak van Buma om zijn woorden aan te sterken:

‘De heer Van Haersma Buma zei over het civiele karakter van de missie dat wij geen concessies mogen doen aan de veiligheid van onze mensen. Inderdaad. Het is nu zo opgebouwd dat wij binnen alle kaders van de lessen die wij uit Srebrenica kunnen trekken, niet alleen onze mensen daar de opleiding kunnen laten verzorgen, maar dat het ook zo veilig mogelijk kan gebeuren.’¹⁰²

Buma en Rutte wisten GroenLinks en de ChristenUnie te overtuigen door de historische parallel te trekken met Srebrenica en daaruit te concluderen dat zij daarvan hadden geleerd.

Ook tijdens de debatten over andere ‘kleinere’ missies bleef het adagium *nooit meer Srebrenica* in de Tweede Kamer rondhangen. Tijdens de beraadslaging over de vaststelling van de begroting van Buitenlandse Zaken van 2010 op 18 november 2009 opperde minister Maxime Verhagen van Buitenlandse Zaken het volgende: ‘Wij hebben immers sinds Srebrenica de afspraak dat het niet gaat om het sturen van militairen, maar om het sturen van militairen die op basis van een mandaat en samenstelling ook geloofwaardig hun doel kunnen bereiken.’¹⁰³

¹⁰⁰ GroenLinks, ‘Kamerfractie steunt civiele politietrainingsmissie naar Afghanistan’ (versie 28 januari 2011) <<https://groenlinks.nl/nieuws/kamerfractie-steunt-civiele-politietrainingsmissie-naar-afghanistan>> [geraadpleegd op 9-6-2017]; NOS, ‘Kamerlid Voordewind (CU) over de trainingsmissie’ (versie 24 januari 2011) <<http://nos.nl/video/213950-kamerlid-voordewind-cu-over-de-trainingsmissie.html>> [geraadpleegd op 9-6-2017].

¹⁰¹ *HTK* 2010-2011, nr. 45, item 4, p. 13-14.

¹⁰² *Ibidem*, p. 27.

¹⁰³ *HTK* 2009-2010, p. 2331.

Het vermeende opportunisme dat door de militairen na de Srebrenicamissie werd gehegeld, lijkt daadwerkelijk plaats te hebben gemaakt voor een behoedzamere benadering vanuit de politiek.¹⁰⁴ Meermaals werd de UNPROFOR-missie dan ook ingezet om het eigen argument te staven.

Echter, niet elk Kamerlid vond het geschikt om het Srebrenicadrama te pas en te onpas te gebruiken. In de beraadslaging over de veiligheidssituatie in Afghanistan op 6 februari 2003 noemde Van Bommel (SP) de ISAF-missie uniek en absurd.¹⁰⁵ Meerdere malen interrumpeerde de SP'er zijn collega-Kamerleden of zij ook net als hem overeenkomsten zagen met het Srebrenicadrama. De enclave was omgeven door vijanden, een beperkte duur van de missie was beloofd en er was opnieuw een afhankelijkheid van derden. Bert Koenders van de PvdA beantwoordde de vraag van Van Bommel met de volgende woorden: 'Het kan niet zo zijn dat op elk moment dat er risico's zijn wij hier Srebrenica uit de kast halen en daarmee een indruk wekken die ik in ieder geval niet aan de orde vind.'¹⁰⁶ Koenders zag de overeenkomsten dan ook beslist niet. Zeker na de recente val van Kok om de Srebrenicakwestie werd het drama bij veel gelegenheden gebruikt.¹⁰⁷ De bekendheid en de recentheid van de Srebrenicamissie maakten het gebruik ervan zeer toegankelijk voor Kamerleden tijdens debatten, waardoor het drama ongetemd werd ingezet om het eigen gelijk te behalen. Koenders achtte dit onnodig, er moest geen misbruik worden gemaakt van het verleden.

Srebrenica is zeer bruikbaar geweest als historische parallel in de Tweede Kamerdebatten, maar bovenal was het belangrijk dat de Kamerleden het drama zagen als een les. De Kamerleden waren zich beter bewust van het belangrijke mandaat van een vredesoperatie en waren behoudender in de aanvaarding van dergelijke missies. Hoewel Klep en Jockel de politieke besluitvorming hebben onderschat in hun onderzoeken, moet niet worden ontkend dat de door hun genoemde redenen mogelijk ook een belangrijke rol hebben gespeeld in de voorkoming van een tweede Srebrenicadrama. Er werd niet alleen van Srebrenica geleerd, maar de situatie in Bosnië werd ook meerdere keren gebruikt om collega-Kamerleden te overtuigen van het bewustzijn dat er was geleerd van het drama.

¹⁰⁴ Klep, *Somalië, Rwanda, Srebrenica*. 12.

¹⁰⁵ *HTK 2002-2003*, p. 2957-2963.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 2960.

¹⁰⁷ Zie het vele gebruik van 'Srebrenica' in bijlage 1.

4. Conclusie

In het boek *The use and abuse of history* schreef Europarlementariër Martin Schulz: ‘We cannot walk away from our history, and today’s politics are of course related to events that happened in the past. We should refrain, however, from abusing history for political gain.’¹⁰⁸ Srebrenica bleef tijdens de kabinetten Balkenende en Rutte een pijnlijk stukje Nederlandse geschiedenis, maar werd wel ingezet om van te leren. In deze scriptie is uitgebreid stilgestaan bij de omgang van Tweede Kamerleden met Srebrenica tijdens de kabinetten Balkenende en Rutte. De kabinetten werden gekenmerkt door twee kwesties: de schuld- en verantwoordelijkheidsvraag en de vraag of de Kamerleden van de situatie in de jaren ’90 hadden geleerd.

De schuld- en verantwoordelijkheidskwestie werd tijdens de genoemde regeerperiode nauwelijks aangepast zoals Kok het in 2002 afsloot. De Serven hadden als enige schuld, er werd slechts een ongedefinieerde medeverantwoordelijkheid gedragen. Dit was ongedefinieerd omdat het onduidelijk was, ook voor de Kamerleden, wie er verantwoordelijk was en wat deze verantwoordelijkheid precies inhield. Ook de parlementaire enquête in 2003 bracht daar weinig verandering in. Hoewel de verantwoording doorliep op volgende regeringen, zorgden de onduidelijke basis voor miscommunicaties tussen Kamerleden en uitsluitingen van asielzoekers. Tijdens de regeringen Balkenende en Rutte kwam er af en toe roering in de schuld- en verantwoordelijkheidskwestie onder de oppositie. GroenLinks wilde excuses aanbieden aan de slachtoffers en de ChristenUnie, SP en D66 werden voorstanders van een bepaalde vorm van schulderkenning. De recentheid van het drama en haalbare excuses voor Rawagede leken een benodigde meerderheid in de weg te staan. De massamoord bij Srebrenica bleef een pijnlijk stukje geschiedenis waarover men met terughoudendheid sprak in de Tweede Kamer.

Hoewel Srebrenica als een zwarte bladzijde in de Nederlandse geschiedenis gezien kan worden, werd er wel degelijk van geleerd en was een verwijzing naar de kwestie uiterst bruikbaar om collega-Kamerleden te overtuigen. Er kan gezegd worden dat een tweede desastreuse missie mede door de lessen die de Kamerleden hadden geleerd werd voorkomen. Srebrenica werd daarnaast meermaals ingezet om de ander ervan te overtuigen dat er ook daadwerkelijk lessen waren geleerd. Hoewel Srebrenica daardoor vaak in de argumentatie werd gebruikt was er ook een tegengeluid te horen die dit ‘misbruik’ niet waardeerde. Ter afsluiting kende de omgang van Tweede Kamerleden met Srebrenica twee kanten: enerzijds bleef het Srebrenicadrama door de schuld- en verantwoordelijkheidskwestie een zwart gat in de politieke

¹⁰⁸ Schulz, ‘Preface’, 7.

debatten, anderzijds was de kwestie een wijze les die verbonden kon worden met contemporaine politieke vraagstukken als internationale vredesmissies.

5. Lijst met afkortingen

AIV	Adviesraad Internationale Vraagstukken
<i>BMGN</i>	<i>Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden</i>
CDA	Christen Democratisch Appèl
D66	Democraten '66
Dutchbat	Dutch Battalion
EU	Europese Unie
F-16	Fighter-16
<i>HTK</i>	<i>Handelingen Tweede Kamer</i>
IND	Immigratie- en Naturalisatiedienst
ISAF	International Security Assistance Force
LPF	Lijst Pim Fortuyn
MH17	Malaysia Airlines-vlucht 17
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie
<i>NRC</i>	<i>Nieuwe Rotterdamse Courant</i>
PvdA	Partij van de Arbeid
PvdD	Partij voor de Dieren
PVV	Partij voor de Vrijheid
RUG DNPP	Rijksuniversiteit Groningen Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen
SGP	Staatkundig Gereformeerde Partij
SP	Socialistische Partij
UNPROFOR	United Nations Protection Force
UvA	Universiteit van Amsterdam
UvT	Universiteit van Tilburg
VN	Verenigde Naties
VROM	Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
WRR	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid

6. Lijst van geraadpleegd materiaal

Gedrukte bronnen

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (HTK).

Websites / artikelen op websites

Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Transitional justice: gerechtigheid en vrede in overgangssituaties* (versie 28 mei 2009) <<http://aiv-advies.nl/68h/publicaties/adviezen/transitional-justice-gerechtigheid-en-vrede-in-overgangssituaties#government-responses>> [geraadpleegd op 1-8-2017].

Andere Tijden, ‘in opdracht van de regering’ (versie 14 januari 2010) <<http://anderetijden.nl/aflevering/249/In-opdracht-van-de-regering---Deel-2>> [geraadpleegd op 26-3-2017].

Argos, ‘Herhaling: geen ruimhartig beleid Srebrenica-vluchtelingen’ (versie 16 juli 2011) <https://www.vpro.nl/speel~POMS_VPRO_345619~herhaling-geen-ruimhartig-beleid-srebrenica-vluchtelingen-argos~.html> [geraadpleegd op 12-6-2017].

GroenLinks, ‘Kamerfractie steunt civiele politietrainingsmissie naar Afghanistan’ (versie 28 januari 2011) <<https://groenlinks.nl/nieuws/kamerfractie-steunt-civiele-politietrainingsmissie-naar-afghanistan>> [geraadpleegd op 9-6-2017].

NOS, ‘‘Fotorolletje Srebrenica ligt nog in archief’’ (versie 13 juni 2015) <<http://nos.nl/artikel/2041124-fotorolletje-srebrenica-ligt-nog-in-archief.html>> [geraadpleegd op 3-6-2017].

NOS, ‘Kamerlid Voordewind (CU) over de trainingsmissie’ (versie 24 januari 2011) <<http://nos.nl/video/213950-kamerlid-voordewind-cu-over-de-trainingsmissie.html>> [geraadpleegd op 9-6-2017].

NOS, ‘Nederlandse excuses voor Rawagede’ (versie 5 december 2011) <<http://nos.nl/video/319431-nederlandse-excuses-voor-rawagede.html>> [geraadpleegd op 2-8-2017].

NPO, ‘Pauw 14-12’ (versie 14 december 2016) <https://www.npo.nl/pauw/14-12-2016/VARA_101380197> [geraadpleegd op 3-8-2017].

Parlement & Politiek, ‘parlementaire enquête Srebrenica (2002-2003)’ <https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxvc/parlementaire_enquete_srebrenica_2002> [geraadpleegd op 22-07-2017].

Pels, Dick, ‘Nooit meer oorlog!’ <<http://dickpels.nl/wp-content/uploads/2014/05/Nooit-meer-oorlog.pdf>> [geraadpleegd op 10-6-2017].

Political Mashup, ‘Over Political Mashup’ <<http://politicalmashup.nl/over-political-mashup/>> [geraadpleegd op 21-5-2017].

RTL Nieuws, ‘Erdogan: ‘Nederland kennen we nog van Srebrenica, ze maakten 8000 moslims af’ (versie 17 maart 2017) <<http://www.rtlnieuws.nl/buitenland/erdogan-nederland-kennen-we-nog-van-srebrenica-ze-maakten-8000-moslims-af>> [geraadpleegd op 25-3-2017].

The Post, ‘Srebrenica, de wond die maar blijft etteren’ (versie 29 januari 2015) <<http://politiek.tpo.nl/2015/01/29/de-doden-herbegraven-geef-de-nabestaanden-van-srebrenica-een-gedegen-afscheid/>> [geraadpleegd op 1-5-2017].

Volkskrant, ‘Srebrenica, Holocaust, slavernij, Rawagede: heel veel spijt, weinig excuses’ (versie 10 januari 2012) <<http://www.volkskrant.nl/politiek/srebrenica-holocaust-slavernij-rawagede-heel-veel-spijt-weinig-excuses~a3114141/>> [geraadpleegd op 1-6-2017].

Volkskrant, ‘“Srebrenica-vluchtelingen slachtoffer willekeur” (versie 23 oktober 2006) <<https://www.trouw.nl/home/-srebrenica-vluchtelingen-slachtoffer-willekeur-~a906b740/>> [geraadpleegd op 12-6-2017].

Databanken

Lexis Nexis Academic:

<http://academic.lexisnexis.nl.ru.idm.oclc.org/>.

Officiële Bekendmakingen:

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/>.

Political Mashup:

<http://search.politicalmashup.nl/>.

Literatuur

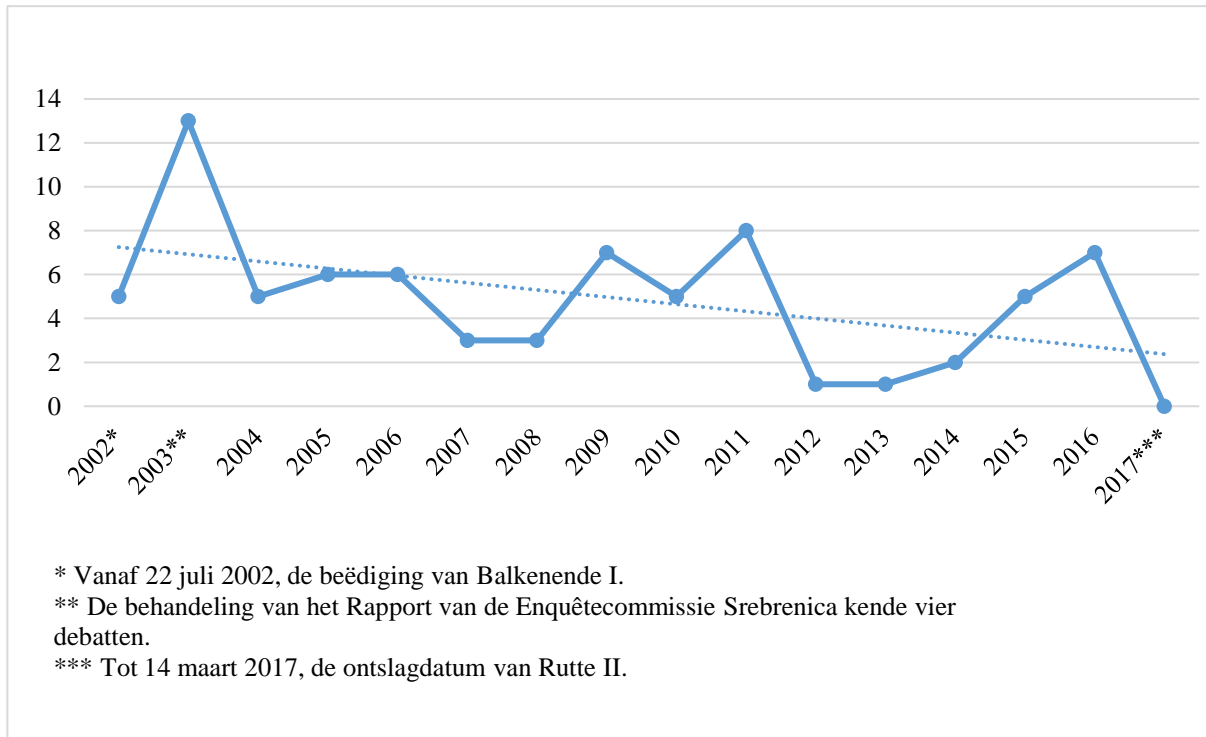
Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Transitional justice: gerechtigheid en vrede in overgangssituaties* (Den Haag, 2009).

- Algemene Vergadering VN, *Report of the Secretary-General pursuant to General Assembly resolution 53/35: the fall of Srebrenica* (1999).
- Berdal, Mats, 'Lessons not learned: the use of force in 'peace operations' in the 1990s' *International peacekeeping* 7:4 (2007), 55-74.
- Biermann, Wolfgang, en Martin Vadset, *UN peacekeeping in trouble : lessons learned from the former Yugoslavia : peacekeepers' views on the limits and possibilities of the United Nations in a Civil War-like conflict* (Aldershot, 1998).
- Blom, Hans 'politiek versus historie. NIOD maakt onderscheid moraal en wetenschap' *De academische boekengids* 36 (2002) 4-7.
- Blom, Hans, en Peter Romijn, *Srebrenica: een 'veilig' gebied: reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* (Amsterdam, 2002).
- Boogaard, Raymond van den, *Zilverstad. De Haagse verduistering van het drama-Srebrenica* (Rotterdam, 2005).
- Bootsma, Peter, 'Srebrenica: Dutchbat III en de moord op 7000 moslims', in: Henk Wesseling (red.), *Plaatsen van herinnering: Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam, 2005), 473-485.
- Brändström, Annika, en Sanneke Kuipers, 'From 'normal incidents' to political crises: understanding the selective politicization of policy failures' *Government and opposition* 38:3 (2003), 279-305.
- Cairns, Alan, 'Coming to terms with the past', in: John Torpey (red.), *Politics and the Past: on repairing historical injustices* (Lanham, 2003), 63-90.
- CDA, VVD, D66, *Meedoen, meer werk, minder regels* (2003).
- Doel, Wim van den, 'Amsterdam: het Anne Frank Huis, inleiding', in: Henk Wesseling (red.), *Plaatsen van herinnering: Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam, 2005).
- Graaff, Bob de, 'Enclaves van leed en werkelijkheid; wiens trauma is 'Srebrenica' eigenlijk?' *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 121:1 (2006), 42-54.
- Honig, Jan Willem, en Norbert Both, *Srebrenica: reconstructie van een oorlogsmisdaad* (Utrecht, 1996).
- Jeurgens, Charles, 'De herinnering voorbij', in: Ton Kappelhof (red.) *Oorlogsgetroffenen Wo2. Terugkeer, opvang, nasleep* (Amsterdam, 2010), 55-62.
- Jockel, Joseph, 'De nasleep van Somalië, Rwanda en Srebrenica: overeenkomsten en verschillen' *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 125:1 (2010), 39-47.

- Klep, Christ, 'Repliek' *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 125:1 (2010), 65-72.
- Klep, Christ, *Somalië, Rwanda, Srebrenica. De nasleep van drie ontspoorde vredesmissies* (Amsterdam, 2008).
- Klep, Christ, en Donna Winslow, 'Learning lessons the hard way — Somalia and Srebrenica compared' *Small wars and insurgencies* 10:2 (1999), 93-137.
- Moens, Alexander, 'Lessons for peacekeepers: Srebrenica and the NIOD report' *Canadian foreign policy journal* 10:3 (2003), 141-158.
- Olick, Jeffrey, en Brenda Coughlin, 'The politics of regret: analytical frames' in: John Torpey (red.), *Politics and the past: on repairing historical injustices* (Lanham, 2003), 37-62.
- Pomian, Krysztof, 'Memory wars', in: Hannes Swoboda en Jan M. Wiersma (red.), *Politics of the past: the use and abuse of history* (Lier, 2009), 81-85.
- Runia, Eelco, "'Forget about it": "Parallel processing" in the Srebrenica report' *History and theory* 43 (2004), 295-320.
- Ryngaert, Cedric, 'Lessons learned from the Srebrenica massacre: from UN peacekeeping reform to legal responsibility' *Netherlands international law review* 62:2 (2015), 219-227.
- Schulz, Martin, 'Preface: never again', in: Hannes Swoboda en Jan Marinus Wiersma (red.), *Politics of the past: the use and abuse of history* (Lier, 2009).
- Wiersma, Jan M., 'politics of the past: the use and abuse of history', in: Hannes Swoboda en Jan M. Wiersma (red.), *Politics of the past: the use and abuse of history* (Lier, 2009), 15-28.
- Zarkov, Dubravka, 'Srebrenica trauma: masculinity, military and national selfimage in Dutch daily newspapers', in: Dubravka Zarkov en Cynthia Cockburn, *The Postwar moment: militaries, masculinities and international peacekeeping: Bosnia and the Netherlands*, 183-203.

7. Bijlagen

Bijlage 1: Aantal plenaire debatten in de Tweede Kamer per jaar waarin minstens één keer naar 'Srebrenica' is verwezen.

Bijlage 2: Zetelverdeling in de Tweede Kamer per regeringstermijn.

	Balkenende I	Balkenende II	Balkenende III	Balkenende IV	Rutte I	Rutte II
VVD	24	28	27	22	31	41
PvdA	23	42	42	33	30	38
CDA	43	44	44	41	21	13
PVV	n.b.	n.b.	1	9	24	15
D66	7	6	6	3	10	12
GroenLinks	10	8	8	7	10	4
SP	9	9	9	25	15	15
Christen-Unie	4	3	3	6	5	5
SGP	2	2	2	2	2	3
LPF	26	8	8	0	n.b.	n.b.
Leefbaar NL	2	0	0	n.b.	n.b.	n.b.
PvdD	n.b.	0	0	2	2	2
50Plus	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	2

- = coalitiepartij
- = gedoogsteun aan de coalitie